

Bureising og nedlegging av gårdsbruk i Norge

J. Låg.

Norges landbrukshøgskole, Ås-NLH.

1. Noen historiske opplysninger.

Arkeologiske undersøkelser viser at det har vært drevet jordbruk i Norge i henimot 6000 år. Det tok selvfølgelig lang tid før dyrkingstiltakene fikk noe stort omfang. Dyrkingsteknikken var lenge primitiv, og folketallet var lite. Det må antas at det etter hvert ble en viss sammenheng mellom størrelsen av befolkningen og arealet av kulturjord.

Eksakte oppgaver over folketallet i forhistorisk og tidlig historisk tid finnes ikke. Men det er gjort forsøk på å anslå størrelsen av befolkningen gjennom forskjellige tidsperioder. F.eks. antyder Helland (1908) at tallet 100 000 først ble nådd noen hundre år etter begynnelsen av vår tidsregning. Mot slutten av jernalderen og i tidlig historisk tid antas befolkningstilveksten å ha vært sterk. Svartedauden i 1349 førte sannsynligvis til nedgang til under halvparten.

Folketallet 0,5 millioner ble nådd omkring inngangen til det attende århundre, 1,0 millioner noe etter 1800, og 2,0 millioner litt før 1900.

På lignende måte som for folketallet mangler det eksakte oppgaver over antall gårdsbruk i prehistorisk og tidlig historisk tid. Men vi kjenner til at det har vært til dels store svingninger i brukstallet. Nedlegging av gårdsbruk hører altså ikke bare vår tidsperiode til.

I forbindelse med Svartedauden forfalt et stort antall gårdsbruk. Mange «øygarder» ble til på denne tid. Da folketallet etter hvert stadig steig, kom mange av de forlatte brukene atter i drift. Behovet for produksjon av mat gjorde det nødvendig å dyrke på nytt gamle, gjengrodde åkrer.

I alminnelighet er det forholdsvis små gårder som er gått ut av bruk som selvstendige enheter. Slik er situasjonen i

våre dager, og i store trekk har nok dette vært tilfelle også i tidligere tider. Men andre faktorer, som f.eks. samferdselsmuligheter, har selvfølgelig gjort seg gjeldende da som nå.

På grunnlag av folketellinger har Aschehoug (1890) forsøkt å komme fram til antall jordbruk («oppsittere») i 1665, 1723 og 1825 (se tabell 1). For årene 1723 og 1825 har han dessuten med tall for «jordbrukende husmenn». Han oppgir henholdsvis 11 814 og 48 571.

Tabell 1. Antall oppsittere (jordbruk) til forskjellig tid (etter Aschehoug 1890, s. 38).

1665	57 191
1723	67 213
1825	89 512

Etter 1865 foreligger det resultater av telling av jordbruk. Det er ikke mulig å finne helt sammenlignbare tall. F.eks. er det noe variasjon i statistikken med hensyn til arealgrenser. Men tallene i tabell 2 skulle gi et noenlunde korrekt bilde. Tallmaterialet er hentet fra Departementet for det Indre (1869) og Statistisk Sentralbyrå (1978, 1981 a, 1981 b). For årene 1979 og 1980 er tallene oppgitt som foreløpige.

Tabell 2. Antall jordbruk ifølge den offisielle statistikken.

1865 (totaltall)	147 453
1907	—»— 246 634
1917	—»— 259 198
1929 (over 5 dekar)	208 550
1939	—»— 215 378
1949	—»— 213 441
1959	—»— 198 315
1969	—»— 154 977
1979	—»— 125 203 (foreløpige tall)
1980	—»— 119 000 —»—

I tidsrommet 1949—1979 er det i gjennomsnitt blitt nedlagt nesten 3000 bruk over 5 dekar årlig, eller omtrent 8 pr. dag. Vi bør ellers være klar over at det i endel tilfeller kan være tvil om brukene skal oppfattes som nedlagte eller i drift.

Tabell 3 viser hvordan arealet av fulldyrka jord har variert fra 1865 til nå.

Tabell 3. Fulldyrka jord i Norge
1865—1980.

År	Dekar i alt	Dekar pr. innbygger
1865	5 410 274	3,2
1907	7 379 616	3,1
1918	6 997 684	2,7
1929	7 754 379	2,8
1939	8 242 028	2,8
1949	8 123 272	2,5
1959	8 393 337	2,4
1964	8 485 005	2,3
1969	8 277 112	2,2
1974	7 932 489	2,0
1979	8 333 157	2,1 (foreløpige tall)
1980	8 170 200	2,0 —»—

2. Bureising.

Så lenge det har vært drevet jordbruk i Norge, har det foregått oppretting av nye gårdsbruk. Men omfanget av denne virksomheten har variert sterkt gjennom forskjellige tidsperioder. Forholdsvis velkjent er etableringen av grender i Målselv og Bardu i slutten av det attende og begynnelsen av det nittende århundre.

Begrepet bureising kan oppfattes forskjellig. Sannsynligvis vil de fleste bruke uttrykket om reising av nye gårdsbruk med bidrag fra Staten. Omfanget av denne virksomheten framgår av tabell 4, og totaltall for nydyrking med offentlig støtte av tabell 5 (Lidtveit 1979).

Tabell 4. Bureisingsbruk opprettet
1921—1975 (etter Lidtveit 1979).

	Bruk i alt	Areal pr. bruk i alt, dekar	Dyrkbart, dekar pr. bruk
Østfold	8	59	41
Akershus	114	131	113
Hedmark	2 345	101	70
Oppland	1 364	164	57
Buskerud	133	199	43
Vestfold	8	108	78
Telemark	537	514	49
Aust-Agder	313	497	44
Vest-Agder	266	376	52
Rogaland	1 015	167	69
Hordaland	579	95	43
Sogn og Fjordane	638	97	43
Møre og Romsdal	1 645	120	65
Sør-Trøndelag	1 160	193	76
Nord-Trøndelag	1 225	253	82
Nordland	3 300	180	70
Troms	3 449	237	70
Finnmark	1 159	88	71
Sum (gj.snitt)	19 258	185	67

I perioden 1921—1975 ble det opprettet vel 19 000 bureisingsbruk. Det finnes noen få felter med et stort antall bruk. Som eksempler på slike kan nevnes bureisningsgrendene i Pasvik i Finnmark, på Nerskogen i Sør-Trøndelag og på Smøla i Møre og Romsdal. På mange steder har det vært opprettet endel bruk, f.eks. 10—15, på et sammenhengende areal. Men de fleste bureisningsbrukene er etablert enkeltvis, skilt ut fra eldre gårder.

Omtrent $\frac{3}{4}$ av bureisningsbrukene ble opprettet i perioden 1926—1940, noe som har sammenheng med de vanskelige arbeidsforholdene i landet på den tid. Etter 1965 er det bare blitt etablert noen ganske få nye bruk årlig.

Dessverre finnes det ikke statistikk som viser hvor mange bureisningsbruk som er blitt nedlagt. Men de fleste av disse nyopprettede brukene var små, og vi må anta at forholdsvis mange av dem ikke lenger opprettholdes som selvstendige enheter.

Tabell 5. Nydyrking med offentlig støtte (etter Lidtveit 1979).

	Full- dyrka, dekar	Over- flate- dyrka, dekar	Grøfta, tidl. dyrka jord, dekar
1918—20	228 608		1 354
1921—25	272 330		73 241
1926—30	326 038		202 672
1931—35	417 386	2 039	241 789
1936—40	372 802	3 626	156 474
1941—45	124 988	49 988	114 850
1946—50	154 306	93 505	97 756
1951—55	228 240	157 231	239 126
1956—60	422 016	135 550	358 150
1961—65	291 808	78 913	369 787
1966—70	283 270	37 299	435 340
1971—74	305 332	12 303	265 290
Sum	3 427 124	570 454	2 555 819

3. Bør endel nedlagte gårdsbruk gjenreises?

Statistikkallene viser altså at det etter siste krig har vært sterk reduksjon av antall gårdsbruk i Norge, og at omfanget av bureising i den samme perioden har vært meget beskjedent. Jordbruksarealet til mange av de nedlagte gårdsbrukene drives nå fra andre bruk. Det har stadig foregått betydelig nydyrking, uten at det i seinere årtier er blitt nevneverdig økning i kulturjordarealet. Fra 1939 til 1979 har arealet av fulldyrka jord ifølge jordbrukstellingene økt med ca. 91 000 dekar. I det samme tidsrommet er det ytet bidrag til fullstendig oppdyrking av ca. 2,2 millioner dekar (jfr. tabell 3 og 5).

Spørsmålet om framtidig skjebne for nedlagte norske gårdsbruk har vært på-

fallende lite diskutert. I mange tilfeller er sannsynligvis saken enkel. Når de oppgitte brukene er blitt lagt til andre gårder, kan arealene fortsatt bli fullt utnyttet. Andre nedlagte bruk har vært så altfor små, så tungbrukte eller har vært så avsidesliggende at de av slike grunner ikke kan opprettholdes.

Når spørsmål om eventuelle tiltak for gjenreising av nedlagte gårder skal drøftes, kommer matforsynings-mulighetene og problemene om den geografiske befolkningsfordelingen til å stå sentralt. Vår egen matproduksjon og vårt forbruk må sees i relasjon til forsyningsproblemer i verden forøvrig. Ønskemålet om å opprettholde spredt busetning har nær sammenheng med utbygging av landbruket. Den kulturelle betydningen av avfolkning av utkant-distrikter fortjener oppmerksomhet.

I Norge har vi eget produksjonsgrunnlag for omtrent halvparten av den maten vi spiser. Hittil i etterkrigstida har det vært lett å få importert det vi trenger. Det har periodevis vært overskudd av enkelte husdyrprodukter. Men vi bør være klar over at endel av denne produksjonen er basert på importert kraftfôr, noe som altså fører til en tilsynelatende overflod.

Under de to storkrigene i vårt århundre har det vært lett å merke vanskeligheter med matforsyning. Forhåpentlig vil menneskeheten aldri mer oppleve samme slags krigssituasjoner. Men vi kan likevel ikke føle oss sikre på at vi stadig vil få adgang til å importere mat og fôr i de mengder vi selv ønsker. Den raske befolkningstilveksten i verden kan føre til at vi — kanskje før vi er beredt til det — kan bli nødt til i sterkere grad å klare oss med egen matproduksjon.

Mer spesielle, uberegnelige vanskeligheter for forsyning med matvarer kan dukke opp. Vi ser nå hvordan et land med så gode produksjonsmuligheter som Polen er blitt nødt til å innføre mat-

rasjonering, og hvordan handelen med viktige vareslag brukes som pressmiddel i internasjonal politikk.

Verdens matforsynings-problemer er knyttet uløselig sammen med spørsmålet om befolkningsstørrelse. Det har vist seg vanskelig å skaffe noenlunde pålitelige oppgaver over folketall og befolkningstilvekst i verden. Statistikk tall fra tidligere tider er selvfølgelig enda usikrere enn det tallmaterialet som innsamles nå. Men følgende tall kan gjengis for verdensbefolkningens størrelse i de siste 230 år:

1650	600 millioner	
1750	700	»
1850	1200	»
1900	1600	»
1930	2100	»
1960	3000	»
1970	3630	»

Antallet i 1980 antas å være litt over 4000 millioner.

Omkring 1970 var stigningen i folketallet ca. 2,1 %, noe som vil medføre en fordobling på ca. 33 år.

Prognoser for framtidig folketall må naturligvis bli høyst usikre. Men det kan nevnes at i FN-organer er det regnet med en befolkning på 6 000 millioner i år 2000. Hvis befolkningstilveksten fortsetter omtrent som nå, vil folketallet 12 000 millioner bli nådd snart etter 2030.

Disse prognosetallene åpner for dystre perspektiver. Risiko for å nå en befolkningsstørrelse på 12 milliarder i løpet av en periode på vel 50 år virker skremmende.

Det er i utviklingsland befolknings-tilveksten vil bli størst. På steder der matforsynings-situasjonen er særlig vanskelig på forhånd, vil altså folketallet vokse ekstra raskt. I mange industrialiserte land øker befolkningen langsomt.

Pålitelige tall for matproduksjon og matbehov er det meget vanskelig å

skaffe. Det antas at omtrent halvparten av verdensbefolkningen er underernært eller feilernært. Over 500 millioner mennesker regnes å lide direkte av sult, og tallet antas å bli over 1 milliard innen år 2000.

Det skulle være mulig i framtida å øke matproduksjonen i betydelig grad. Kulturjordarealet kan utvides, men dette skjer da selvfølgelig på bekostning av andre landarealer. Det kan dermed bli konflikter med andre interesser. I Norge har vi, f.eks. med utgangspunkt i diskusjonen om Oslo «Markagrense», lett for å forstå problemer av denne typen.

Avlingsstørrelsen pr. arealenhet må kunne økes betraktelig. Mer ytedyktige plantearter og -sorter, og bedre gjødsling og jordkultur skulle muliggjøre større produksjon over store arealer. Det har stadig vært stilt store forhåpninger til kunstig vanning. Men endel tiltak av dette slaget har gitt skuffelser. I noen tilfeller der det er ugunstige jordbunnsforhold for vanning, er det etter hvert blitt utviklet ufruktbare saltsummer.

fordelingsproblemer har alltid medført vanskeligheter for løsning av verdens matvareforsyning. I vårt land har vi hatt føling med slike spørsmål i krigssituasjoner. Men det kan tenkes risiko for problemer med å få importert mat selv om det ikke er krig. Det kan minnes om at USA forsøkte kornboikott som pressmiddel overfor Sovjet i forbindelse med Afghanistan-invasjonen.

Norge, med sin lave selvforsyningsgrad, ville være ekstra sårbart hvis vi ikke fikk adgang til å kjøpe matvarer som vi mangler.

Det har vært fundert mye over hvor stort antall mennesker det kunne være mulig å skaffe mat til i verden. Mange forskjellige tall har vært antydning, ofte av størrelsesorden 10—15 milliarder. Men den aller nærmeste oppgaven må være å befri fra hungersnød det store antall mennesker som nå sulter. Bekla-

geligvis ser det altså ut til at denne sultende menneskeskaren vil bli fordoblet i løpet av et par årtier.

Ved maksimal utnyttning av produksjonsmulighetene skulle det la seg gjøre å «brødfø» mange flere enn verdensbefolkningen i dag. Men hvis befolknings-tilveksten fortsetter i samme tempo som nå, skulle et slikt maksimaltall bli nådd i løpet av en periode på litt over 50 år. Det er lite hyggelige framtidsperspektiver vi står overfor!

4. Organisasjonsmessige tiltak for gjenreising av nedlagte bruk.

Jordloven har bestemmelser som skulle kunne hindre at dyrka mark går ut av jordbruksproduksjonen (Lov av 18. mars 1955 om tilskiping av jordbruk). Men disse mulighetene er nok i forholdsvis liten utstrekning blitt brukt i praksis. Vi har alt for rik anledning til å se hvordan kulturjord er blitt vanhevdet eller på annen måte gått tapt for matproduksjon.

Staten yter spesielle bidrag ved reising av nye bruk. Regler for tilskott til bureising er grundig gjennomarbeidd og forholdsvis velkjente. Det er ønskelig å få belyst bedre den nye type spørsmål om offentlig økonomisk støtte som kunne bli aktuell i forbindelse med gjenreising av nedlagte jordbruk.

Endel problemer av juridisk karakter burde også gjennomdrøftes. F.eks. synes jordlovens bestemmelser som skal hindre vanhevd, å ha vært håndhevet bare i liten grad. Kanskje kunne bedre muligheter for ordninger med langvarige forpaktninger lette at noen bruk kommer i drift igjen. Noen spørsmål i tilknytning til landbrukssamvirke burde avklares.

Det later til å være en alminnelig oppfatning i Norge at det bør arbeides for i en viss grad å opprettholde spredt folkesetning i landet. Et viktig tiltak i denne retningen ville være å legge vilkårene til rette for at avsidesliggende

gårder fortsatt kunne bli holdt i drift.

Opprettholdning av relativt små bygdesamfunn som ligger fjernt fra de større befolkningssentrene, kan ha betydning på flere måter. Det skulle vært interessant å vite mer om kulturell betydning av avfolkning av slike bygdelag (se f.eks. Låg 1972 s. 111—114).

Hensyn til militær beredskap skulle peke i retning av ønskemål om at folkesetning på spredte gårdsbruk blir holdt ved like.

Muligheter for fortjeneste utenom gårdene er i mange tilfeller et aktuelt spørsmål. Ikke mer enn omtrent tredjeparten av gårdbrukerne i Norge har hele inntekten fra sin egen bedrift. De fleste gårdene som det blir snakk om å gjenreise, er små. Det vil derfor i alminnelighet bli meget ønskelig med ekstrainntekter utenom bruket.

Problemet om gjenreising av nedlagte gårdsbruk hører altså til i større sammenhenger. Det er av betydning å være klar over slike tilleggsmomenter når hensiktsmessig løsning av spørsmålet skal diskuteres.

Kanskje vil noen synes det er ulogisk å snakke om utvidet landbruksvirksomhet i en tid med overproduksjon og avsetningsvansker for enkelte husdyrprodukter. Men vi bør da merke oss at gjenoppbygging av produksjonen på nedlagte gårdsbruk tar atskillig tid, og at antall bruk det her blir tale om, ikke er stort.

Det finnes mange kvalifiserte personer som ønsker å komme i gang med gårdsdrift, men som ikke klarer å skaffe seg bruk. En bedre organisert form for formidling av eiendommer kunne være til hjelp. Sannsynligvis er det også endel tilfeller da eierne ønsker seg bedre valgmuligheter for overdragelse av gårdsbruk. Hvis formidlingssaken ble satt ut i livet i godt organiserte former, kunne det lettere skapes kontakt mellom interesserte parter.

Noen spesielle landbruksfaglige pro-

blemer bør drøftes. Nye brukere fortjener støtte til å overvinne særegne faglige vanskeligheter.

Det kunne være en betydningsfull oppgave, f.eks. for en organisasjon som Det norske jord- og myrselskap, å legge vilkårene til rette for overdragelse ved salg eller langvarig leie av nedlagte jordbruk. På en måte ville dette bli en videreføring av den hovedoppgaven Selskapet Ny Jord hadde med å skaffe muligheter for bureising.

Sammendrag.

Det er redegjort kort for historisk utvikling med hensyn til opprettelse av gårdsbruk og utvidelse av kulturjordareal. Fra 1921 til nå er det etablert vel 19 000 bureisingsbruk. Trass i betydelig nydyrking har ikke arealet av dyrka mark økt nevneverdig i de siste 40 år. Det går altså ut av bruk omtrent like mye som det blir nydyrket.

Antall gårdsbruk i drift har sunket fra vel 215 000 i 1939 til vel 125 000 i 1979. Mye av jordbruksarealene til nedlagte gårder blir drevet fra andre bruk. Men betydelige arealer er blitt oppgitt.

Det er foreslått å undersøke muligheten for å lette gjenreiseing av nedlagte gårder. Hensyn til framtidig matproduksjon og til opprettholding av spredt busetning skulle tilsi et slikt tiltak. Det finnes mange kvalifiserte personer som ønsker å begynne som bønder, men som ikke er i stand til å skaffe seg gårdsbruk.

SUMMARY

Establishing of new farms and abandonment of old farms in Norway.

A short review of the historical development of farm establishment and the expansion of agricultural land is given. From 1921 till today more than 19 000 farms have been established. In spite of considerable activity in new cultivation of land the area under cultivation is now nearly the same as 40 years ago.

In other words the cultivation of new areas and the abandonment of the old balance each other.

The number of farms has decreased from 215 000 in 1939 to 125 000 in 1979. In many cases areas of discontinued farms have been taken over by other farms. However, considerable areas have been given up.

A proposal has been made to try to organize a reestablishment of some of the discontinued farms. Future food production and the continuity of scattered domiciliation should favour such an attempt. There are many well qualified people who wish to become farmers but who are unable to acquire a farm.

LITTERATURHENVISNINGER

- Aschehoug, T. H.* 1890. Statistiske studier over folkemængde og jordbrug i Norges land-distrikter i det syttende og attende aarhundrede, 182 s. — Tillægshefte til «Statsøkonomisk tidsskrift».
- Departementet for det Indre.* 1869. Beretning om Rigets oekonomiske Tilstand Aarene 1861—1865. Andet Hefte. 77 + 200 s. C. No. 2. Kristiania.
- Helland, A.* 1908. Oldfundene og Norges folkemengde i forhistorisk tid. 127 s. Kristiania.
- Lidtveit, A.* 1979. Jordbruken i Norge 1914—1974. Tiltak under Landbruksdepartementet. 749 s. Oslo.
- Låg, J.* 1972. Vilje til innsats. Taler og foredrag om forvaltning av intellektuelle og natur-materielle ressurser. 119 s. — Landbruksforlaget. Oslo.
- Statistisk Sentralbyrå.* 1978. Historisk statistikk 1978. 650 s. — Norges offisielle statistikk, XII, 291.
- [*Statistisk Sentralbyrå.*] 1981 a. Landbrukssteljinga 1979. Ein del førebels resultat. 31 s.
- Statistisk Sentralbyrå.* 1981 b. Utvalgsteljinga for jordbruken pr. 20. juni 1980. 15 s.